

HET 17de EEUWSE HANDSCHRIFT IN CALLIGRAFISCHE SCHRIJFBOEKEN

Genealogisch onderzoek in de 17de eeuw wordt vaak geremd door moeilijkheden bij het lezen van het oud schrift. Niet alleen verschillen de lettervormen sterk van wat ons tegenwoordig op de lagere school geleerd wordt, maar ook de zwierige, vaak overdadig grote en ingewikkelde pennesijselen van het toenmalig handschrift maken een tekst soms moeilijk leesbaar. Barokke schriftvormen waren toen erg in de mode. Er bestond zelfs een hele cultuur rond het schrijven. In de late 16de en het begin van de 17de eeuw werden door meesters in de schrijfkunst diverse werkjes uitgegeven over het schrijven, met voorbeelden en alfabetten, tot zelfs inclusief instructies hoe de pen vast te houden, hoe deze te snijden of hoe inkt van diverse kleuren te maken.

Dergelijke alfabetten (in de boekjes spreekt men meestal van *fondamenten*) en de voorbeelden van geschreven teksten, kunnen ons helpen in het leren lezen van het oude schrift (1). Niet dat deze tekstvoorbeelden niet die overdadige versierselen zouden bevatten — wel eerder het tegendeel is het geval, want ze zijn evenzeer bedoeld om te tonen hoe sterk de auteur de pen wel beheerst — maar zij zijn met zeer veel zorg en dus veel leesbaarder geschreven. Zij waren bedoeld om de jeugd het schrijven aan te leren, en zijn nog steeds bruikbaar om ons, 20-eeuwse genealogen, misschien wel niet het schrijven, maar dan toch wel het lezen aan te leren.

De voorbeeldteksten werden gemaakt door schoolmeesters en door een graveur in koper geëts en in druk verspreid. De meeste van deze werken zijn in de Noordelijke Nederlanden gepubliceerd, maar ze zijn bijna allen samengesteld door uit de Zuidelijke Nederlanden ingeweken schoolmeesters. De komst der Zuidnederlanders is, met hun dikwijls in vergelijking tot de Noordnederlander meer verfijnder beschaving, voor het culturele klimaat van de jonge republiek van grote betekenis geweest (2). In de periode 1572-1630 was deze Noordnederlandse republiek voor zijn onderwijs in sterke mate van Zuidnederlanders afhankelijk. Zeker is dat er in die periode minstens 450 onderwijskrachten uit de Zuidelijke Nederlanden werkzaam waren. Toen in 1591 te Middelburg een schoolmeestersgilde werd opgericht waren 22 van de 23 ingeschrevenen uit het zuiden afkomstig. Voor de ordonnatie die dat jaar werd opgesteld, diende die van Antwerpen uit 1579 als voorbeeld. Te Leiden was zeker de twee derde van de daar tussen 1575 en 1630 werkzame leerkrachten van zuidelijke afkomst.

Evenals de beste en meest gebruikte schoolboeken uit het zuiden afkomstig waren, zo kwamen ook de beste en bekwaamste onderwijzers daar vandaan. Het grootste deel van deze mensen stond als onderwijzer in de *Duytsche* of *Fransoysche* lagere scholen (3).

SBA = Stads Bibliotheek Antwerpen.

- (1) Zie ook voor gedrukte lettertypes die het 16de eeuwse handschrift imiteren: P. DONCHE, *Civilité* lettertypes als model voor gotisch cursieve schrijfform, in: *Vlaamse Stam*, 1990, nr. 6, pp. 341-346.
- (2) BRIELS, J., *De Zuidnederlandse immigratie 1572-1630*, Haarlem 1978, pp. 45-49.
- (3) Zeer bekend in hun tijd vanwege hun pedagogische kwaliteiten, hun grote kennis en hun geschriften waren o.m. Jan Coutereels uit Antwerpen (Middelburg), David Roelands uit Antwerpen (Vlissingen), Bernard Stockmans en Bartholomeus Cloot, beide eveneens uit Antwerpen (Dordrecht), Jacques vander Scheuren uit Menen, Antoni Smyters uit Antwerpen (Amsterdam), Felix I van Sambix ook uit Antwerpen (Delft), Pieter Sterlincx uit Antwerpen (Brielle), Ghyselbrecht Dorisy uit Mechelen (Gouda), Aert van Meldert en Abraham Migoen beide uit Antwerpen (Rotterdam) en Jan I Laleyn uit Artesië en Matthys Mintens uit Antwerpen (Leiden); beide laatstgenoemden hadden in Leiden een school met internaat voor jongeren, die zich op een universitaire studie voorbereiden. (J. BRIELS, zie hoger).

Onder de schoolmeesters treffen we ook de in hun tijd zo bekende calligrafen aan, die de kinderen *langhe woorden tegen malcanderen* [lieten] *schrijven* in de Latijnse, maar vooral in de Fransoysche scholen, omdat die opleidden voor de handel en de koopman behoefte had aan een vlot lopend handschrift, een *staende loopende handt*. De calligrafie werd niet uitsluitend vanwege haar praktisch nut onderwezen, zij werd ook om zichzelf beoefend.

Deze kunst, waarbij de pen bestuurd diende te worden *gelijc een schip, dat zoetkens laveert, om datse des te zoeter over het pampier sweven soude*, werd eind 16de eeuw door zuiderlingen naar het noorden overgeplant, zodat het ook niet verwondert te bemerken dat de meeste en bekendste van haar beoefenaars tot het midden der 17de eeuw uit de Zuidelijke Nederlanden kwamen.

Onder de vroege beoefenaars van de calligrafie vinden we ook kartografen en niet van de minste. Niemand minder dan Gerardus Mercator (Geraard de Cremer) gaf in 1540 reeds te Leuven een werkje uit over het Italiaanse handschrift, dat hij ook steevast op zijn kaarten gebruikte (4). Een halve eeuw later gaf de zich in Amsterdam gevestigde Jodocus Hondius (Joos d'Hondt uit Wakken (Zuid-West-Vlaanderen)), bekend om zijn wereldatlassen, een reeks van 40 platen met teksten in rijkkelijk versierde rechthoekige cartouches uit in zijn *Theatrum Artis Scribendi* (1594) (5). Ook nam hij hierin een voorbeeld op van het Hebreeuwse alfabet. In het exemplaar bewaard in de Stadsbibliotheek van Antwerpen, zijn de cartouches met de hand ingekleurd. Zij gelijken dan ook heel sterk op de weelderige cartouches waarin men de titels van kaarten placht te plaatsen en die de kaart opsierden (vergelijk bv. met de cartouches op de kaart van Vlaanderen uitgegeven door Abraham Ortelius in zijn atlas *Theatrum Orbis Terrarum* uit 1595).

Antoni Smyters, een Vlaams dichter en taalkundige, werd geboren te Antwerpen rond het midden van de 16de eeuw. Hij overleed te Rotterdam na 1625. Hij was aanvankelijk frans leraar te Antwerpen, maar emigreerde naar Holland tijdens de godsdienstoorlogen en vestigde zich te Rotterdam (6). Uit de titel van zijn werk blijkt hij ook de ambitie te hebben, de kooplieden te leren dichten. Misschien een ijdele hoop, maar wellicht kon hij er wel vrede mee nemen als hij hen ten minste het ordentelijk schrijven kon bijbrengen (7).

(4) MERCATOR, Gerardus, *Literarum Latinarum, quas italicas, cursoriasque vocant, scribendarum ratio*, Leuven 1540, Antwerpen 1541, 1549 en 1556 bij Jan Richard en Antwerpen 1557 bij Jan Bellerus. Facsimile in: *The Treatise of Gerard Mercator Literarum Latinarum* . . . 1930, De Sikkel, Antwerpen, The Pegasus Press, Paris en Officina Bodoni, Verona. Ook in facsimile uitgegeven door Miland Publishers, Nieuwkoop (NL) in 1970.

(5) HONDIUS, Jodocus, *Theatrum Artis Scribendi, varia summorum nostri seculi, artificiam exemplaria complectens, novem diversis linguis exarata*, Amsterdam 1594, facsimile Miland Publishers, Nieuwkoop (NL), 1969 (uit copie Univ. Bibl. Amsterdam). (SBA).

(6) BIBLIOGRAPHIE NATIONALE (Ac. Royale de Belgique), Brussel, dl. 22, p. 888.

(7) SMYTERS, ANTONI, *Schrijf kunstboeck daerinne gheleert worden velerlye Nederlandtsche, Italiaensche, Spaensche ende Hoogduitsche hantgeschriften. Met fundamentele onderrichtinghe hoe men allerhande Gentbrieven due Lieden van middelen Staet ende sonderlinghe de Coopliden dienende sal leeren dichten ende ordentelijck bij schrift stellen. Door Anthoni Smyters van Andwerpen. Gedruckt tot Amsterdam bij Meester Henrie Meurs*. Amsterdam, zonder jaar van uitgave, 45 blz. oblong formaat. (SBA B16618a).

Portret van Jan vanden Velde (1569-1622) op 36-jarige leeftijd, geboren te Antwerpen, schoolmeester en calligraaf te Rotterdam en Haarlem.

Maria Strick, geboren in 1577 in 's-Hertogenbosch, was dochter van de onderwijzer Caspar Becq en huwde in 1598 te Delft met de onderwijzer Jan Strick, die later naar Rotterdam verhuisde. Zij vestigden zich als kopergraveerder, schoonschrijfster en onderwijzers (8) en gaven twee werkjes uit over de calligrafie: *Tooneel der loflijke schrijffpen* (1606) (9) en *Christelijcke ABC* (1611) (10).

David Roelands, werd geboren te Antwerpen in 1572 en leefde in het eerste kwart van de 17de eeuw in Vlissingen. Zijn calligrafisch werk, *t' Magazin oft t' Pac-huys der Loffelijcker penn-const* (11), uitgegeven in 1616 laat zijn grote behendigheid zien in het tekenen van de meest ingewikkelde arabesken die in één enkele trek van eindeloos draaiende krullende lijnen, de omtrekken tekenen van een olifant, boogschutter, vis, haan, vogel, engelen, kaars, leeuw, schip, enz. Het boek bevat ook een gravure van zijn portret. Hij somt in de inleiding van zijn werk zijn voorgangers op: Paret in Brabant, Boyskens, Smyters, Felix van Sambix en Jan Van Den Velde in Holland, Beauchene in Engeland en Guillaume le Gaingneur en Beaugrand in Frankrijk. Hij vermeldt ook zijn collega's schoolmeesters en calligrafen: C. Janssens te Middelburg, A. Smyters te Amsterdam, P. Vander Dussen te Zierikzee, Felix van Sambix te Delft, Hans Vande Velde, de vader van Roelands en zijn neef en leerling, Philippe Roelands, enz. (12).

De onbetwiste meester in de calligrafie is ongetwijfeld Jan Van Den Velde. Hij werd geboren te Antwerpen in 1569 en was eerst schoolmeester te Rotterdam, later te Haarlem, waar hij overleed op 10 september 1622. Hij was ook de vader van Jan, geboren te Rotterdam in 1593, een bekend graveur en schilder en vermoedelijk ook van Esaias Van den Velde, eveneens schilder en etser (geboren Amsterdam 1591) (13).

- (8) MOLHUYSEN, P.C. e.a., *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Leiden 1921. Strick: dl. V, p. 833.
- (9) STRICK Maria, *Tooneel der loflijke schrijffpen ten dienste van de constminnende jeucht in 't licht gebracht door Maria Strick . . . gesneden door Hans Strick*, 1606. Zonder plaats van uitgave (Rotterdam?), 44 blz., oblong formaat. In SBA B16617b ontbreken 22 blz. waaronder titelblad. In SBA B 16618d ontbreken 33 blz. waaronder titelblad.
- (10) STRICK, Maria, *Christelycke ABC inhoudende vierentwintich exemplaren van verscheyden geschriften seer bequaem ende dienstelijck voor de jonckheydt in constighe rijmen vervaet, geschreven ende int licht gebracht door Maria Strick, fransoysche school houdende binnen de wijde vermaerde stadt Delft, gesneden door Hans Strick*. Zonder plaats van uitgave (Delft?), 1611, 25 blz. oblong formaat. (SBA B16618c).
- (11) ROELANDS, David, *t'Magazin of t' Pac-huys der loffelijcker penn-cost; vol subtyle ende lustighe trecken, percken, beelden ende figuren van menschen, van beesten, voghelen ende visschen, ende noch meer dan hondert onderscheyden gheschriften, verciert met divaersche capitalen, oraculen, ende gulden sententien: alles tot profyt oeffeninghe ende score der const-lievende gheesten, ghepractizeert door David Roelands van Antwerpen, Fransoyschen schoolmeester, binnen Vlissinghen. Anno 1616*. Vlissingen, 1616, 44 blz. in groot oblong formaat. (SBA B14639).
- (12) BIOGRAPHIE NATIONALE (Ac. Royale de Belgique), Brussel, dl. 19, pp. 636-637.
- (13) VAN DER AA, A.J., *Biografisch woordenboek der Nederlanden*, Haarlem 1852, Amsterdam 1969 en FREDERIKS J.G. en VAN DEN BRANDEN F.J., *Biografisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*, Amsterdam, Gent 1891. Voor het oeuvre van Jan II Van de Velde, zie het volledige XXXIXste deel (1989) van HOLSTEIN's *Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts, ca. 1450-1700*, Roosendaal 1949-1992 (tot nu toe reeds 41 delen).

Zijn prachtige schrijfkunst is in gravure verschenen in een aantal werken. In 1604 gaf hij onder een Latijnse titel een eerste werk uit, later in het Nederlands in 1605 en 1606: *Spieghel der Schrijffkonste in den welcken ghesien worden veelderhande gheschriften met hare fundamenten ende onderrichtinghe* (14). Dit werk bevat talrijke voorbeelden van rijkelijk versierde teksten. Ook tekeningen uitsluitend opgebouwd uit krullende lijnen, zoals in het werk van David Roelands ontbreken ook hier niet, evenmin als een gegraveerd portret met de spreuken *L'écriture demeure, la voix se perd*, en *T'leeft al vanden Velde*. Een tekening laat zien hoe men de pen moet vast houden. In het onderschrift laat hij — of wellicht eerder de graveur — een steek vallen: er staat immers: *Die wil leeren schrijven met vlijt, vatte de Penne t'aldertijt gelijk dees figure wijst aen, soo zal t'schrijven te beter gaan*. De r van het woord schrijven werd vergeten en dan maar in het klein boven de h geplaatst . . .

Hoe de pen vast te houden.
Aanbeveling in het werk van J. vanden Velde uit 1605.

- (14) VAN DEN VELDE, Jan, *Deliciae variarum insigniumque scripturarum. Audore Joanne Veldio, scriptore celeberrimo, Gerardus Gauw sculpsit*. Harlemensis 1604, Amsterdam 1604. VAN DEN VELDE, Jan, *Spieghel der schrijffkonste in den welcken ghesien worden veelderhande gheschriften met hare fundamenten ende onderrichtinghe*, Rotterdam 1605, fascimile Miland Publishers, Nieuwkoop (NL), 1969 (uit copie Kon. Bibl. Den Haag).

In 1620-1622 verscheen *Duytsche Exemplaren van alderhande gheschriften* (15), met talrijke nederlandstalige teksten en alfabetten. Met Duytsch wordt Nederlands bedoeld (vergelijk het Engelse woord "Dutch" voor "Nederlands"); het derde deel van het boek *inhoudende verscheyden brieven van alderhande gheschriften so in Duytsch als Fransch*, bevat enkel teksten in het Nederlands en in het Frans.

Hij drukt er diverse alfabetten in af, niet alleen de *fondamenten*, maar ook de *samensettinghe* en de *aen-eenbindinge* dit voor het fractuur schrift, het vierkant schrift, diverse soorten van lopend schrift, de italiaanse hand, de spaanse hand, de *lettre bastarde*, *lettre italique* en *lettre courante*. Tussendoor laat hij niet na zijn werk aan te prijzen aan toekomstige kooplieden: *Die wel kan lesen ende schrijven, sal synen handel seker dryven*.

Nog enkele andere calligrafen, die soms reeds eerder vernoemd werden en waarvan we hun werk terugvonden, zijn: Jacobus Houthusius (Antwerpen) die zich in zijn *Exemplaria sive formulae scripturae* (1591) (16) beperkt tot 36 platen die meestal 5 regels tekst bevatten, met enkele alfabetten, maar zonder schriftbenamingen. Cornelis Dirksz. Boissens gaf zijn werk *Promptuarium variarum scripturarum* (1594) (17) een latijnse titel mee, maar schreef het toch in het Nederlands. Hij geeft uitgebreide inlichtingen over hoe de pen vast te houden, welk papier te gebruiken en hoe inkt van verschillende kleuren te maken. In plastische beeldspraak heeft hij het ook ergens over een *achterover vallende loopende letter*. George de Carpentier, eveneens een Zuidnederlander maar werkzaam te Hoorn had in 1618 zijn *Exemplaer-boeck inhoudende d'alder gebrueckelyckste geschriften* uit (18). Uit Frankrijk kennen we het werk van Louis Barbedor (19).

Pieter DONCHE

- (15) VAN DEN VELDE, Jan, *Duytsche exemplaren van alderhande gheschriften, seer nut ende bequaem voor de duytsche schoolmeesters ende alle beminders der pennen. Int licht gebracht door Jan van den Velde, francoysche schoolm(eeste)r. binnen de konstrijcke ende wijt-vermaerde stadt Haerlem Anno 1620*. Haarlem 1620-1622, facsimile Miland Publishers, Nieuwkoop (NL), 1970.
- (16) HOUTHUSIUS, Jacobus, *Exemplaria sive formulae scripturae ornatoris XXXVI. In quis praeter diversa literarum genera, varij earum ductus, structurae & connexiones. In eorum gratiam, qui manum calamuncq nitidius excolere student. Jacobus Houthusius Antwerpianus scribebat. quisgrani. Anno 1591*. Zonder plaats van uitgave, 1591, 36 blz. oblong formaat. (SBA B200500).
- (17) BOISSENS, Cornelius Theodorus, *Promptuarium variarum scripturarum ex quo Latini, Itali, Galli, Hispani, Germani, Angli, Belgaeque, vernaculae suae scriptionis proprietatem et formationem depromere possunt. A Cornelio Theodori Boysenio enchusano cum universarum sculptore cum plaerarum scriptore et inventore congestum. Zonder plaats van uitgave, 1594, 4 + 51 blz. oblong formaat. (SBA B16617c).*
- (18) de CARPENTIER, Georgium, *Exemplaer-boeck inhoudende d'alder gebrueckelyckste Geschriften int licht gestelt door Georgium de Carpentier Fransoysch schoolm(eeste)r. ordinairus der stadt Hoorn. In copier gesneden door Lieven Willemsz. Coppensol francoysche schoolm(eeste)r. tot Amsterdam, A(nn) 1618*. Oblong formaat. (SBA B16617a).
- (19) BARBEDOR, Louis, *Les écritures financière et italienne-bastarde dans leur naturel ouvrage composé de quantité d'exemplaires des Expéditions dont on se sent dans toutes sortes d'Affaires, chacune écrite du caractère convenable à son sujet. Très utile à ceux qui aspirent aux Emplois. Avec des alphabets et pièces d'écritures des nations étrangères par Louis Barbedor, secrétaire ordinaire de la chambre du Roy & Maître écrivain juré à Paris. A Paris chez Nicolas Langlois rue saint Jacques à la Victoire avec privilege du Roi. Paris, 1847*. In dubbel groot oblong formaat. (SBA B18736).

Openingspagina derde deel van J. vanden Velde's *Duytsche Exemplaren van Alderhande Gheschriften*.

Fondament van fractuur.
 Samen-
 settinghe.
 Een-een-
 bindinge.

A a g g o d c e s ; i i r r w w v
 n m u p x y z s z e ; l b h k l f f s t .
 a b c d e f g h i k l m n m n o p q r
 z r z r s s t t t t u u v v x x y z z e s t s .
 a m b m c m d m e m f m g m h m i m k m l m n o m
 p m q m r m z m r m s m t m u m v m x m y z m .

Dit is myne Capitaelkens
 A a g g o d c e s ; i i r r w w v
 z r z r s s t t t t u u v v x x y z z e s t s .

Fondament van
 Dierckantelitter.
 Samen-
 settinge.
 Een-een-
 bindinge.

A a g g o d c e s ; i i j j u u m m m m n n r r u u p u t t
 v v w w x x y y z z e s t s . l b h k l f f s t t t t t t t t t t t t t .
 a a . b b . c c . d d . e e . f f . g g . h h . i i j j . k k . l l l . m m . n n . o o .
 p p . q q . r r . r r . s s . t t t . u u . v v . x x . y y . z z . e e s t .
 a m b m c m d m e m f m g m h m i j m k m l m m m n n o m
 p m q m r m z m r m s m t m u m v m x m y m z m e s t m z l z .

Dit is myn Soethey van Loopende letter.
 a a b b c c d d e e f f g g h h i i j j k k l l m m n n o o p p q q r r s s t t
 u u v v w w x x y y z z e e s s t t . l l b b h h k k l l p p f f s t t .
 m m n n o o p p q q r r s s t t u u v v x x y y z z e e s s t t .
 a e i a u . a n a m a r s t a r a b s m s . f e m d h u e z .
 a a b b c c d d e e f f g g h h i i j j k k l l m m n n o o p p q q r r s s t t u u v v x x y y z z e e s s t t .
 a a b b c c d d e e f f g g h h i i j j k k l l m m n n o o p p q q r r s s t t u u v v x x y y z z e e s s t t .

Alfabetten ("fondamenten") van diverse handschriftmodellen uit J. vanden Velde's *Duytsche Exemplaren . . .* (deel 2).

U X - C I O - / J S .
 A V W X Y M N , I H K L E F P R
 B T D , C C G O Q , S Z U Æ Æ R .
 A . B . C . D . E . F . G . H . I . K . L . M . N . O . P . P .
 Q . R . S . T . V . W . X . Y . Z . 2 .
 A i n m u r t t t . c c e d o p g q , b h k l f s t .
 s v w x y z z 2 & e s t .
 a . b . c . d . e . f . g . h . i . k . l . m . n . o . p . q . r . s . t . v . u . w . x . y . z .

Fondament van de Italiaensche Sanct.
 c a c d e e g o o e r g . l l b b h h k k l l . i n m r u t t t p p . v w x y z s e s t .
 Samen-
 settinge.
 A a a . b b . c c . d d . e e . f f . g g . h h . i i j j . k k . l l . l l . m m . n n . o o .
 p p . q q . r r . r r . s s . t t . u u . v v . x x . y y . z z . e e s t .
 Een-
 bindinge.
 A a m b m c m d m e m f m g m h m i j m k m l m m m n n o m
 p m q m r m z m r m s m t m u m v m x m y m z m e s t m z l z .

Fondament van de Spaensche Sanct.
 c a c d e e f f g g o o q q . i i j j n n m m n n r r r t t u u . l l b b h h k k l l p p f f s t t .
 u u v v w w x x y y z z e e s s t t .
 A a a . b b . c c . d d . e e . f f . g g g . h h . h h i . i j j i . k k . l l l . l l .
 m m . n n . o o . p p . q q . r r . r r . s s . t t t . u u . v v . x x . y y .
 a e a i a u . a n a m a r s t a r a b s m s . f e m d h u e z .
 Van de Loopende Letteren.
 A a b b c c d d e e f f g g h h i i j j k k l l m m n n o o p p q q r r s s t t u u v v x x y y z z e e s s t t .
 a a b b c c d d e e f f g g h h i i j j k k l l m m n n o o p p q q r r s s t t u u v v x x y y z z e e s s t t .

Alfabetten ("fondamenten") van diverse handschriftmodellen uit J. vanden Velde's *Duytsche Exemplaren . . .* (deel 2).

Fondement de la Lettre Gasarde.
Ccceeoogooq. F i r i j n m u r u p p
v r i w v r e p y . l l b b h h k k l l t t s s z z .
A b c d e f g h i k l m n o p q r r s t u u v w x y z z .
Fondement de la Lettre Romine.
ccceeoogooq. F i j j u u m m u n n o o r r p p i i t t t t .
v v u u u u s s v v x x y y z z . l l b b h h k k l l t t s s z z .
a a m m b b c c d d e e f f i i j j k k l l m m n n o o p p q q r r s s t t u u v v w w x x y y z z .
p p q q r r s s t t u u v v w w x x y y z z .
a b c d e f g h i k l m n o p q r r s s t t u u v v w w x x y y z z .

Fondement de la Lettre Italique.
Ccceeoogooq. l l b b h h k k l l l l l l . i i n n m m r r u t t u u p p r r n n .
v v u u u u r u n n w w x x y y z z s s t t o r r o z z l e s t .
a a m m b b m m e e m o m d e m d e m e e f f g g m m b b n n h i j j k k l l m m n n o o p p
o m p p m m g g r r m r r i i t t u u v v w w x x y y z z m m z z .
A b c d e e f f e m g g e m h h i j k l m n o p q r r s s t t u u v v w w x x y y z z .
A B C D E F G H I J K L M N
O P Q R S T U V W X Y Z Z

Fondement de la Lettre Courante.
Ccceeoogooq. F i j j u u m m u n n o o r r p p i i t t t t .
v v u u u u s s v v x x y y z z . l l b b h h k k l l t t s s z z .
a a m m b b c c d d e e f f i i j j k k l l m m n n o o p p q q r r s s t t u u v v w w x x y y z z .
p p q q r r s s t t u u v v w w x x y y z z .
a b c d e f g h i k l m n o p q r r s s t t u u v v w w x x y y z z .
a a m m b b c c d d e e f f i i j j k k l l m m n n o o p p q q r r s s t t u u v v w w x x y y z z .
p p q q r r s s t t u u v v w w x x y y z z .
a b c d e f g h i k l m n o p q r r s s t t u u v v w w x x y y z z .

Alfabetten ("fondamenten") van diverse handschriftmodellen uit J. vanden Velde's *Duysche Exemplaren* . . . (deel 2).